

Змістовий модуль 8. Конспект лекцій.

5.11 Формула Тейлора для функції двох змінних

У п.4.4 розглянута формула Тейлора для функції однієї змінної (формула (4.11)). Згадаємо, що у випадку, коли функція однієї змінної $F(t)$ має на відрізку $[\alpha; \beta]$ неперервні похідні до $(n+1)$ -го порядку включно, то справджується формула Тейлора:

$$F(t) = F(t_0) + \sum_{k=1}^n \frac{F^{(k)}(t_0)}{k!} (t-t_0)^k + \frac{F^{(n+1)}(t_0 + \theta(t-t_0))}{(n+1)!} (t-t_0)^{n+1}, \quad (5.27)$$

де $0 < \theta < 1$, $t \in [\alpha; \beta]$.

Нехай $t - t_0 = \Delta t = dt$, $F(t) - F(t_0) = \Delta F(t_0)$, тоді

$$F^{(k)}(t_0)(t-t_0)^k = F^{(k)}(t_0)dt^k = d^k F(t_0), \quad k \in \mathbb{N}.$$

Тому формулу (5.27) можна записати у вигляді:

$$\Delta F(t_0) = \sum_{k=1}^n \frac{d^k F(t_0)}{k!} + \frac{d^{n+1} F(t_0 + \theta \cdot \Delta t)}{(n+1)!}, \quad 0 < \theta < 1. \quad (5.28)$$

В аналогічному вигляді формулу Тейлора можна отримати для функції кількох змінних.

Розглянемо випадок функції двох змінних. Нехай функція $z = f(x, y)$ у області D має неперервні частинні похідні до $(n+1)$ -го порядку включно. Візьмемо дві точки $M_0(x_0, y_0)$ та $M_1(x_0 + \Delta x, y_0 + \Delta y)$, такі, щоб відрізок M_0M_1 належав області D .

Введемо нову змінну t :

$$x = x_0 + t \cdot \Delta x, \quad y = y_0 + t \cdot \Delta y, \quad 0 \leq t \leq 1. \quad (5.29)$$

При $t = 0$ за цими формулами отримаємо координати точки M_0 , а при $t = 1$ – координати точки M_1 . Якщо t змінюватиметься на відрізку $[0; 1]$ від 0 до 1, то точка $M(x_0 + t \cdot \Delta x, y_0 + t \cdot \Delta y)$ опише весь відрізок M_0M_1 . Тоді вздовж цього відрізка функція $f(x, y)$ буде функцією однієї змінної t :

$$f(x, y) = f(x_0 + t \cdot \Delta x, y_0 + t \cdot \Delta y) = F(t). \quad (5.30)$$

Запишемо формулу (5.28) для функції (5.30) при $t_0 = 0$, $\Delta t = 1$.

$$\Delta F(0) = dF(0) + \sum_{k=1}^n \frac{d^k F(0)}{k!} + \frac{d^{n+1} F(\theta)}{(n+1)!}. \quad (5.31)$$

Обчислимо диференціали, що входять у формулу (5.31). З рівностей (5.29) та (5.30) маємо:

$$dF(t) = df(x, y) = f'_x dx + f'_y dy = f'_x(x, y) \Delta x \cdot dt + f'_y(x, y) \Delta y \cdot dt.$$

Оскільки $dt = \Delta t = 1$, то

$$dF(0) = f'_x(x_0, y_0)\Delta x + f'_y(x_0, y_0)\Delta y = df(x_0, y_0). \quad (5.32)$$

Аналогічно

$$d^2F(t) = d^2f(x, y) = f''_{xx}(x, y)dx^2 + 2f''_{xy}(x, y)dxdy + f''_{yy}(x, y)dy^2, \\ d^2F(0) = \left(\frac{\partial}{\partial x}\Delta x + \frac{\partial}{\partial y}\Delta y \right)^2 f(x_0, y_0) = d^2f(x_0, y_0). \quad (5.33)$$

Продовжуючи цей процес, знайдемо:

$$d^3F(0) = d^3f(x_0, y_0), \dots, d^nF(0) = d^nf(x_0, y_0), \quad (5.34)$$

$$d^{n+1}F(\theta) = d^{n+1}f(x_0 + \theta\Delta x, y_0 + \theta\Delta y). \quad (5.35)$$

Приріст $\Delta F(0)$ представимо у вигляді:

$$\Delta F(0) = F(1) - F(0) = f(M_1) - f(M_0) = \Delta f(x_0, y_0). \quad (5.36)$$

Підставляючи вирази (5.32) – (5.36) у формулу (5.31), дістанемо:

$$\Delta f(x_0, y_0) = df(x_0, y_0) + \frac{d^2f(x_0, y_0)}{2!} + \dots + \frac{d^nf(x_0, y_0)}{n!} + R_{n+1}, \quad (5.37)$$

$$R_{n+1} = \frac{d^{n+1}f(x_0 + \theta\Delta x, y_0 + \theta\Delta y)}{(n+1)!}, \quad 0 < \theta < 1. \quad (5.38)$$

Означення 5.21. Формулу (5.37) називають формулою Тейлора для функції двох змінних з залишковим членом R_{n+1} у формі Лагранжа (5.38). Цю формулу використовують для наближених обчислень. При різних значеннях n з формули (5.37) отримуємо формули різного порядку точності для наближеного обчислення значень функції $f(x, y)$. Абсолютну похибку цих наближених обчислень оцінюють через залишковий член (5.38).

5.12 Локальні екстремуми функції двох змінних

Нехай функція $z = f(x, y)$ визначена у області D , а точка $M_0(x_0, y_0) \in D$.

Означення 5.22. Якщо існує окіл точки M_0 , що належить області D , і для всіх відмінних від M_0 точок M цього околу виконується нерівність $f(M) < f(M_0)$ ($f(M) > f(M_0)$), то точку M_0 називають точкою локального максимуму (мінімуму) функції $f(x, y)$, а число $f(M_0)$ – локальним максимумом (мінімумом) цієї функції. Точки локального максимуму та мінімуму функції називають точками її локального екстремуму.

Це означення можна сформулювати іншим чином. Нехай $x = x_0 + \Delta x$, $y = y_0 + \Delta y$. Тоді

$$f(x, y) - f(x_0, y_0) = f(x_0 + \Delta x, y_0 + \Delta y) - f(x_0, y_0) = \Delta f(x_0, y_0).$$

Означення 5.23. Якщо приріст функції $\Delta f(x_0, y_0) < 0$ ($\Delta f(x_0, y_0) > 0$) при всіх достатньо малих за абсолютною величиною приростах Δx і Δy , то функція

$f(x, y)$ у точці $M_0(x_0, y_0)$ досягає локального максимуму (локального мінімуму).

Таким чином, у околі точки екстремуму прирости функції мають один і той же знак.

Теорема 5.11 (необхідна умова екстремуму). Якщо функція $z = f(x, y)$ має у точці $M_0(x_0, y_0)$ локальний екстремум, то у цій точці частинні похідні першого порядку цієї функції дорівнюють нулю або не існують.

Доведення. Нехай $M_0(x_0, y_0)$ є точкою екстремуму. Розглянемо функцію $f(x, y_0)$, що є функцією однієї змінної x . Ця функція має екстремум у точці $x = x_0$, тому її похідна $f'_x(x_0, y_0)$ дорівнює нулю, або не існує. Аналогічно, розглянувши функцію $f(x_0, y)$ однієї змінної y , отримаємо, що $f'_y(x_0, y_0)$ дорівнює нулю, або не існує. Теорему доведено.

Аналогічна теорема справедлива для функцій n змінних.

Означення 5.24. Точки, у яких частинні похідні першого порядку функції $f(x, y)$ дорівнюють нулю, тобто $f'_x = f'_y = 0$, називають стаціонарними точками цієї функції. Стаціонарні точки функції $f(x, y)$ та точки, у яких її частинні похідні не існують, називають критичними точками цієї функції.

Таким чином, аналогічно функціям однієї змінної, якщо функція кількох змінних у якій-небудь точці досягає екстремуму, то це може статися лише у критичній точці, проте не всяка критична точка є точкою екстремуму. Наприклад, частинні похідні функції $z = x^2 - y^2$ дорівнюють нулю у точці $(0, 0)$, $z(0, 0) = 0$, проте у цій точці вказана функція екстремуму не має, тому що у досить малому околі точки $(0, 0)$ вона набуває як додатних (при $|x| > |y|$), так і від'ємних (при $|x| < |y|$) значень, тобто приріст функції у цій точці змінює знак.

Приклад 5.22. Відкритий прямокутний басейн повинен мати об'єм V . Знайти розміри басейну, за яких на його облицювання піде найменша кількість матеріалу.

Розв'язання. Нехай x – довжина, y – ширина, z – глибина басейну.

Оскільки $V = xyz$, то $z = \frac{V}{xy}$.

Кількість матеріалу, необхідного для облицювання басейну, визначається формулою $S = xy + 2yz + 2xz$ або $S = S(x, y) = xy + 2V\left(\frac{1}{x} + \frac{1}{y}\right)$. Треба знайти мінімум функції $S(x, y)$ при $x > 0$, $y > 0$. Знайдемо стаціонарні точки функції $S(x, y)$. Її частинні похідні $S'_x = y - \frac{2V}{x^2}$, $S'_y = x - \frac{2V}{y^2}$. Прирівнюючи їх до нуля, отримуємо систему:

$$\begin{cases} y - \frac{2V}{x^2} = 0, \\ x - \frac{2V}{y^2} = 0. \end{cases}$$

Звідси знаходимо $x = y = \sqrt[3]{2V}$. Отже, функція $S(x, y)$ має стаціонарну точку $(\sqrt[3]{2V}, \sqrt[3]{2V})$. З умови задачі випливає наявність точки мінімуму, тому у стаціонарній точці ця функція досягає мінімуму. Глибина басейну $z = \frac{V}{xy} = \frac{\sqrt[3]{2V}}{2}$. Таким чином, мінімальна кількість матеріалу буде витрачена при розмірах басейну $x = y = \sqrt[3]{2V}$, $z = \frac{\sqrt[3]{2V}}{2}$.

Теорема 5.12. (достатня умова екстремуму функції двох змінних). Нехай у стаціонарній точці $M_0(x_0, y_0)$ і у деякому її околі функція $f(x, y)$ має неперервні частинні похідні другого порядку. Нехай $A = f''_{xx}(x_0, y_0)$, $B = f''_{xy}(x_0, y_0)$, $C = f''_{yy}(x_0, y_0)$. Тоді, якщо значення $\Delta = AC - B^2 > 0$, то у точці M_0 функція $f(x, y)$ має екстремум, причому він є максимумом, якщо $A < 0$ і мінімумом – при $A > 0$. При $\Delta < 0$ функція $f(x, y)$ у точці M_0 екстремуму не має.

Доведення. Формула Тейлора (5.37) для функції двох змінних при $n = 1$ після розкриття виразів для диференціалів набуває вигляду:

$$\Delta f(x_0, y_0) = f'_x(x_0, y_0)\Delta x + f'_y(x_0, y_0)\Delta y + \frac{1}{2}(f''_{xx}(x_0 + \theta\Delta x, y_0 + \theta\Delta y)\Delta x^2 + 2f''_{xy}(x_0 + \theta\Delta x, y_0 + \theta\Delta y)\Delta x\Delta y + f''_{yy}(x_0 + \theta\Delta x, y_0 + \theta\Delta y)\Delta y^2).$$

Для стаціонарної точки $M_0(x_0, y_0)$ $f'_x(M_0) = f'_y(M_0) = 0$, тому остання формула у околі точки M_0 має вигляд:

$$\Delta f(x_0, y_0) = \frac{1}{2}(f''_{xx}(x_0 + \theta\Delta x, y_0 + \theta\Delta y)\Delta x^2 + 2f''_{xy}(x_0 + \theta\Delta x, y_0 + \theta\Delta y)\Delta x\Delta y + f''_{yy}(x_0 + \theta\Delta x, y_0 + \theta\Delta y)\Delta y^2).$$

У випадку мінімуму для довільних достатньо малих значень $|\Delta x|$ та $|\Delta y|$ права частина цієї рівності повинна бути додатною, а у випадку максимуму – від'ємною. Внаслідок неперервності других частинних похідних для цього достатньо, щоб диференціал другого порядку у точці M_0 зберігав свій знак для малих значень $|\Delta x|$ та $|\Delta y|$. Запишемо вираз для цього диференціала:

$$d^2F(M_0) = f''_{xx}(x_0, y_0)\Delta x^2 + 2f''_{xy}(x_0, y_0)\Delta x\Delta y + f''_{yy}(x_0, y_0)\Delta y^2.$$

Нехай $A = f''_{xx}(x_0, y_0)$, $B = f''_{xy}(x_0, y_0)$, $C = f''_{yy}(x_0, y_0)$, $\Delta = AC - B^2$. Позначимо через φ кут між віссю Ox та відрізком M_0M довжиною ρ , де M –

точка з координатами $(x_0 + \Delta x, y_0 + \Delta y)$. Тоді $\Delta x = \rho \cos \varphi$, $\Delta y = \rho \sin \varphi$, тому при $A \neq 0$ маємо:

$$\begin{aligned} d^2 f(M_0) &= A\rho^2 \cos^2 \varphi + 2B\rho^2 \sin \varphi \cos \varphi + C\rho^2 \sin^2 \varphi = \\ &= \frac{\rho^2}{A} \left[(A \cos \varphi + B \sin \varphi)^2 + (AC - B^2) \sin^2 \varphi \right] = \\ &= \frac{\rho^2}{A} \left[(A \cos \varphi + B \sin \varphi)^2 + \Delta \cdot \sin^2 \varphi \right]. \end{aligned}$$

Розглянемо тепер п'ять можливих випадків.

1. Нехай $\Delta > 0$ і $A < 0$. Тоді $d^2 f(M_0) < 0$, тому при досить малих значеннях $\rho = M_0 M = \sqrt{(\Delta x)^2 + (\Delta y)^2}$ приріст $\Delta f(x_0, y_0) < 0$, тобто, згідно з означенням (5.23) у точці M_0 функція $f(x, y)$ має локальний максимум.
2. Аналогічно можна довести, що коли $\Delta > 0$ і $A > 0$, то функція $f(x, y)$ має у точці M_0 локальний мінімум.
3. Нехай $\Delta < 0$ і $A > 0$. Якщо з точки M_0 рухатися вздовж променя $\varphi = 0$, то $d^2 f(M_0) = \rho^2 A > 0$. Якщо вибрати кут φ таким, що $A \cos \varphi + B \sin \varphi = 0$, наприклад $\varphi = -\arctg \frac{A}{B}$, то отримаємо, що $d^2 f(M_0) = \frac{\rho^2}{A} \Delta \sin^2 \varphi < 0$. Отже, при малих значеннях ρ приріст $\Delta f(x_0, y_0)$ у околі точки M_0 не зберігає знак, тому ця точка не є точкою екстремуму функції $f(x, y)$.
4. Аналогічно визначаємо, що при $\Delta < 0$ і $A < 0$ функція $f(x, y)$ у точці M_0 також не має екстремуму.
5. Нехай $\Delta < 0$ і $A = 0$. Тоді $B \neq 0$, $d^2 f(M_0) = \rho^2 \sin \varphi (2B \cos \varphi + C \sin \varphi)$ і знак $d^2 f(M_0)$ визначається величиною кута φ , тобто знак приросту $\Delta f(x_0, y_0)$ не зберігається у околі точки M_0 , тому екстремум у цій точці відсутній.

Теорему доведено. Зауважимо, що при $\Delta = 0$ функція $f(x, y)$ потребує додаткового дослідження.

З доведення теореми 5.12 випливає друга достатня умова екстремуму, що загалом справедлива для функції довільного числа змінних: функція $f(M)$ має мінімум у стаціонарній точці M_0 , якщо диференціал другого порядку цієї функції у точці M_0 додатний, і максимум – якщо цей диференціал від'ємний.

З теорем 5.11 та 5.12 випливає наступне правило дослідження диференційовних функцій двох змінних на екстремум.

1. Знайти стаціонарні точки функції з системи рівнянь
$$\begin{cases} f'_x(x, y) = 0, \\ f'_y(x, y) = 0. \end{cases}$$

2. У кожній стаціонарній точці обчислити значення A, B, C, Δ . Згідно з теоремою 5.12 зробити висновок про наявність та тип екстремуму у кожній стаціонарній точці.

Приклад 5.23. Знайти екстремуми функції

$$f(x, y) = x^4 + y^4 - 2x^2 + 4xy - 2y^2.$$

Розв'язання. Знайдемо стаціонарні точки функції $f(x, y)$, для чого складемо систему рівнянь
$$\begin{cases} f'_x(x, y) = 0, \\ f'_y(x, y) = 0. \end{cases}$$

Знайдемо частинні похідні. $f'_x = 4(x^3 - x + y), \quad f'_y = 4(y^3 + x - y)$.

Прирівнявши ці частинні похідні до нуля, отримаємо:

$$\begin{cases} x^3 - x + y = 0; \\ y^3 + x - y = 0. \end{cases}$$

Додаючи рівняння цієї системи, знаходимо, що $x^3 + y^3 = 0$, звідки $y = -x$. Підставляючи $y = -x$ у перше рівняння системи, знаходимо, що $x^3 - 2x = 0$, тобто $x(x^2 - 2) = 0$. Звідси знаходимо стаціонарні точки: $x_1 = y_1 = 0, \quad x_2 = \sqrt{2}, \quad y_2 = -x_2 = -\sqrt{2}, \quad x_3 = -\sqrt{2}, \quad y_3 = -x_3 = \sqrt{2}$.

Отже, функція має три стаціонарні точки: $O(0,0), \quad A_1(\sqrt{2}, -\sqrt{2}), \quad A_2(-\sqrt{2}, \sqrt{2})$. Для кожної з цих точок визначимо величину $A = f''_{xx} = 12x^2 - 4, \quad B = f''_{xy} = 4, \quad C = f''_{yy} = 12y^2 - 4, \quad \Delta = AC - B^2$.

Для стаціонарної точки $O(0,0)$ маємо $A = -4 = C, \quad B = 4, \quad \Delta = 0$. Оскільки $\Delta = 0$, то у точці O теорему 5.12 застосувати не можна. Переконаємось, що у цій точці екстремум відсутній. Нехай $y = 0$. Тоді $f(x, y) = x^4 - 2x^2 = x^2(x^2 - 2)$. У околі точки $O(0,0)$ $f(x, y) < 0$. Тепер візьмемо $y = x, \quad f(x, y) = 2x^4 > 0$. Отримали, що $f(O) = 0$, а у околі цієї точки функція має різні знаки, тому екстремум у точці O відсутній.

У точках $A_1(\sqrt{2}, -\sqrt{2})$ та $A_2(-\sqrt{2}, \sqrt{2})$ знаходимо значення коефіцієнтів $A = 12 \cdot 2 - 4 = 20, \quad B = 4, \quad C = 12 \cdot 2 - 4 = 20, \quad \Delta = 20 \cdot 20 - 4^2 = 384 > 0$. У цих точках наявний екстремум. Оскільки для кожної з точок A_1 та A_2 коефіцієнт A додатний, то ці точки є точками мінімуму. При цьому $f_{min} = f(A_1) = f(A_2) = -8$.

5.13 Найбільше та найменше значення функції

Відомо, що функція $z = f(x, y)$, що задана та неперервна у замкненій обмеженій області D , досягає в цій області найбільшого та найменшого значень. У внутрішніх точках області диференційовна функція може набувати цих значень лише у точках локального екстремуму. Тому треба знайти всі стаціонарні точки функції, які належать області D , розв'язавши систему рівнянь $f'_x(x, y) = 0$, $f'_y(x, y) = 0$ і обчислити значення функції у цих точках. Потім потрібно дослідити функцію на екстремум на межі області D , використовуючи рівняння межі, цю задачу зводять до знаходження абсолютного екстремуму функції однієї змінної. Серед здобутих таким чином значень функції всередині і на межі області вибирають найбільше та найменше значення.

Приклад 5.24. Знайти найбільше та найменше значення функції $z = x^2 y(2 - x - y)$ в замкненій області D , обмеженій прямими $x = 0$, $y = 0$, $x + y = 6$.

Розв'язання. Знайдемо стаціонарні точки функції. Для цього знайдемо її частинні похідні. $z'_x = xy(4 - 3x - 2y)$, $z'_y = x^2(2 - x - 2y)$. Вибираємо стаціонарні точки, що лежать всередині області D . Тут $x \neq 0$, $y \neq 0$, тому

$$\begin{cases} 4 - 3x - 2y = 0, \\ 2 - x - 2y = 0. \end{cases}$$

Розв'язуючи цю систему рівнянь, отримуємо $x = 1$, $y = \frac{1}{2}$. Точка $M(1, \frac{1}{2})$ лежить всередині області D , тому обчислюємо значення функції у цій точці: $z(M) = z(1, \frac{1}{2}) = \frac{1}{4}$.

Знайдемо найбільше та найменше значення функції на межі області D – трикутника OAB , де $O(0, 0)$ – початок координат, точка A – точка перетину прямої $x + y = 6$ з віссю Ox , $A(6, 0)$, точка B – точка перетину цієї прямої з віссю Oy , $B(0, 6)$. Рівняннями сторін OB та OA трикутника OAB є відповідно $x = 0$ та $y = 0$, тому значення функції $z = x^2 y(2 - x - y)$ на цих сторонах дорівнюють нулю, зокрема, $z(O) = z(A) = z(B) = 0$.

Знайдемо найбільше та найменше значення функції $z(x, y)$ на стороні AB . Тут $y = 6 - x$, $z = x^2(6 - x)(2 - x - 6 + x) = -4x^2(6 - x)$, $0 \leq x \leq 6$. Знаходимо стаціонарні точки отриманої функції однієї змінної: $z'_x = -48x + 12x^2 = 0$. Звідси знаходимо $x_1 = 0$, $x_2 = 4$. Оскільки $y = 6 - x$, то $y_1 = 6$, $y_2 = 2$. Отримали точки $B(0, 6)$ та $C(4, 2)$. Знаходимо $z(C) = z(4, 2) = -128$. Порівнюючи значення функції у точках A , B , C , O , M . Знаходимо $z_{\max} = z(M) = \frac{1}{4}$, $z_{\min} = z(C) = -128$.

5.14. Умовний екстремум

Нехай в області D задано функцію $z = f(x, y)$ і лінію S , яка визначається рівнянням $\varphi(x, y) = 0$ та лежить у цій області. На цій лінії потрібно знайти точку $M(x, y)$, у якій значення функції $f(x, y)$ є найбільшим або найменшим порівняно із значеннями цієї функції в інших точках кривої S . Такі точки називають точками умовного екстремуму функції $f(x, y)$ на кривій S . На відміну від звичайного екстремуму значення функції в точці умовного екстремуму порівнюються з значеннями функції не в усіх точках області D чи деякого околу точки M , а лише в точках, що лежать на кривій S , тобто змінні x та y не є незалежними, а пов'язані додатковою умовою $\varphi(x, y) = 0$.

Рівняння $\varphi(x, y) = 0$ називають рівнянням зв'язку. Якщо це рівняння можна розв'язати відносно однієї змінної, наприклад, y , тобто отримати рівняння $y = \psi(x)$, то, підставляючи замість y вираз $\psi(x)$ у функцію $z = f(x, y)$, отримаємо функцію однієї змінної $z = f(x, \psi(x))$. Оскільки умова зв'язку врахована, то задача знаходження умовного екстремуму зводиться до задачі на звичайний екстремум функції однієї змінної. Проте розв'язати рівняння зв'язку відносно змінної y чи x вдається не завжди. Тоді задачу на умовний екстремум розв'язують наступним чином.

Розглянемо функцію $z = f(x, y)$, де змінну y вважаємо функцією змінної x ($y = \psi(x)$), як складену функцію. З необхідної умови екстремуму $\frac{dz}{dx} = 0$ випливає, що у точках екстремуму

$$\frac{dz}{dx} = \frac{\partial f}{\partial x} + \frac{\partial f}{\partial y} \frac{dy}{dx} = 0.$$

У цьому випадку $\frac{dy}{dx}$ означає похідну неявної функції y , заданої рівнянням зв'язку $\varphi(x, y) = 0$, тобто $\frac{dy}{dx} = -\frac{\varphi'_x}{\varphi'_y}$. Тому отримуємо:

$$\frac{\partial f}{\partial x} + \frac{\partial f}{\partial y} \left(-\frac{\varphi'_x}{\varphi'_y} \right) = 0.$$

Звідси отримуємо, що $\frac{f'_x}{\varphi'_x} = \frac{f'_y}{\varphi'_y}$. Позначимо ці співвідношення через $-\lambda$, де $\lambda \neq 0$. Знак “-” тут взято для зручності, а саме число λ може мати довільний знак. Отже, у точці умовного екстремуму повинні виконуватися рівності

$$\frac{f'_x}{\varphi'_x} = \frac{f'_y}{\varphi'_y} = -\lambda \Leftrightarrow \begin{cases} f'_x + \lambda \varphi'_x = 0, \\ f'_y + \lambda \varphi'_y = 0. \end{cases}$$

Отже, стаціонарні точки умовного екстремуму повинні задовольняти систему рівнянь:

$$\begin{cases} \varphi(x, y) = 0, \\ \frac{\partial f}{\partial x} + \lambda \frac{\partial \varphi}{\partial x} = 0, \\ \frac{\partial f}{\partial y} + \lambda \frac{\partial \varphi}{\partial y} = 0. \end{cases} \quad (5.39)$$

Досліджуючи цю систему, помічаємо, що знаходження умовного екстремуму функції $z = f(x, y)$ звелось до знаходження звичайного екстремуму функції

$$L(x, y, \lambda) = f(x, y) + \lambda \cdot \varphi(x, y). \quad (5.40)$$

Функцію (5.40) називають функцією Лагранжа, а множник λ – множником Лагранжа.

Умови (5.39) є лише необхідними. Вони дають змогу знайти стаціонарні точки умовного екстремуму. Наявність та характер умовного екстремуму, як і у випадку відсутності обмежень, можна встановити за знаком диференціала другого порядку функції Лагранжа. Якщо у стаціонарній точці $d^2L > 0$ ($d^2L < 0$), то ця точка є точкою умовного мінімуму (максимуму).

Для функції трьох змінних $u = f(x, y, z)$ з рівняннями зв'язку $\varphi_1(x, y, z) = 0$, $\varphi_2(x, y, z) = 0$ функцію Лагранжа записують у вигляді:

$$L(x, y, z, \lambda_1, \lambda_2) = f(x, y, z) + \lambda_1 \varphi_1(x, y, z) + \lambda_2 \varphi_2(x, y, z). \quad (5.41)$$

Стаціонарні точки умовного екстремуму у цьому випадку визначаються з системи рівнянь:

$$\begin{cases} \varphi_1(x, y, z) = 0, \\ \varphi_2(x, y, z) = 0, \\ \frac{\partial f}{\partial x} + \lambda_1 \frac{\partial \varphi_1}{\partial x} + \lambda_2 \frac{\partial \varphi_2}{\partial x} = 0, \\ \frac{\partial f}{\partial y} + \lambda_1 \frac{\partial \varphi_1}{\partial y} + \lambda_2 \frac{\partial \varphi_2}{\partial y} = 0, \\ \frac{\partial f}{\partial z} + \lambda_1 \frac{\partial \varphi_1}{\partial z} + \lambda_2 \frac{\partial \varphi_2}{\partial z} = 0. \end{cases} \quad (5.42)$$

Достатні умови існування умовного екстремуму у цьому випадку також визначаються знаком d^2L .

Розглянутий метод можна поширити на дослідження умовного екстремуму функції довільного числа змінних.

Приклад 5.25. Знайти найбільше значення функції $z = xy$, якщо $x > 0$, $y > 0$, $\frac{x^2}{8} + \frac{y^2}{2} - 1 = 0$.

Розв'язання. Складемо функцію Лагранжа (5.40).

$$L(x, y, \lambda) = xy + \lambda \left(\frac{x^2}{8} + \frac{y^2}{2} - 1 \right).$$

Запишемо систему (5.39):

$$\begin{cases} \frac{x^2}{8} + \frac{y^2}{2} - 1 = 0, \\ y + \frac{\lambda x}{4} = 0, \\ x + \lambda y = 0, \\ x > 0, y > 0. \end{cases}$$

Розв'язавши цю систему, знаходимо $x = 2$, $y = 1$, $\lambda = -2$. Маємо стаціонарну точку $M(2,1)$ при $\lambda = -2$. Щоб визначити наявність та тип умовного екстремуму, запишемо другий диференціал функції Лагранжа. З врахуванням того, що це диференціал складеної функції (у розглядаємо як функцію x), формула для другого диференціалу має вигляд (п.5.7):

$$d^2L = \frac{\partial^2 L}{\partial x^2} dx^2 + 2 \frac{\partial^2 L}{\partial x \partial y} dx dy + \frac{\partial^2 L}{\partial y^2} dy^2 + \frac{\partial L}{\partial x} d^2x + \frac{\partial L}{\partial y} d^2y.$$

Тут $\frac{\partial^2 L}{\partial x^2} = \frac{\lambda}{4} = -\frac{1}{2}$, $\frac{\partial^2 L}{\partial x \partial y} = 1$, $\frac{\partial^2 L}{\partial y^2} = \lambda = -2$. З рівняння зв'язку знаходимо

зв'язок між диференціалами dy та dx : $\frac{xdx}{4} + ydy = 0$.

Звідси знаходимо $dy = -\frac{x}{4y} dx$, $d^2y = -\frac{1}{4} \frac{ydx - xdy}{y^2} - \frac{1}{4} \frac{x}{y} d^2x$. У точці

$M(2,1)$ $dy = -\frac{dx}{2}$. Оскільки x – незалежна змінна, то $d^2x = 0$. Підставивши у формулу для d^2L значення частинних похідних та вирази для dy і d^2y , отримуємо:

$$d^2L = -\frac{1}{2} dx^2 + 2dx \left(-\frac{1}{2} dx \right) - 2 \left(-\frac{1}{2} dx \right)^2 = -2dx^2 < 0.$$

Оскільки $d^2L < 0$, то точка $M(2,1)$ є точкою умовного максимуму функції $z = xy$. При цьому $z_{\max} = 2 \cdot 1 = 2$.

Цей же результат можна отримати іншим способом: виразити з рівняння зв'язку $\frac{x^2}{8} + \frac{y^2}{2} - 1 = 0$ y через x (оскільки $y > 0$, то $y = \sqrt{2 - \frac{x^2}{4}}$), а потім дослідити на звичайний безумовний екстремум функцію $z = xy = x \sqrt{2 - \frac{x^2}{4}}$.